

Jazep Januskiewicz

Дынабург - Парыж - Лондан - Кукавячын "або Яшчэ адзін Жыццяпіс змагарнага XIX стагоддзя"

Acta Polono-Ruthenica 6, 235-248

2001

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Jazep Januskiewicz
(Białoruś, Mińsk)

**Дынабург – Парыж – Лондан – Кукавячын,
або Яшчэ адзін Жыццяпіс змагарнага XIX стагоддзя**

Пакручастасць, а часам і блытанасць сцяжынак, якімі мусілі хадзіць нашы пачынальнікі XIX стагоддзя ў пошуках адкрыцця, здабытку і сцвярджэння існавання асобнай беларускай літаратуры і культуры, выразна адлюстроўвае няпросты жыццёвы шлях Алеся Рыпінскага. Жыццяпіс яго да нашага часу належным чынам невывучаны (нават гады нараджэння і смерці пісьменніка дакладна невядомыя).

Тут спрычынілася і не апошняю ролю адыграла супярэчлівае гучанне некаторых публікацый, што складаюць шматгранную спадчыну гэтага неардынарнага дзеяча – паэта, фалькларыста, паўстанца, перакладчыка, этнографа, публіцыста, мемуарыста, выдаўца, мастака і славіста. А таксама і фатографа – аднаго з першых нават сярод карэнных жыхароў туманнага Альбіёна (куды не закіне лёс беларусаў!) – прадстаўніка дзівоснай і рарытэтнай для сярэдзіны XIX стагоддзя прафесіі. Дзейсная, прадпрымальная натура Рыпінскага зрабіла яго яшчэ ў Францыі акадэмікам – сапраўдным членам французскай Акадэміі прамысловасці, сельскай гаспадаркі, рамёстваў і гандлю. А часамі яшчэ, паводле ўласнага выказвання, даводзілася яму быць „адразу аўтарам, наборшчыкам, карэктарам, рэдактарам, друкаром, брашуруоўшчыкам, нават кнігаром, апрача абавязку прафесара. Зашмат гэтага ўсяго было для аднаго, і дзякуй Богу, што яно мяне не прыдушыла”. А на тытульным лісце вельмі рэдкай кнігі *Некалькі прынагодных вершаў* (Лондан 1857; асобнік захаваны ў Польскай бібліятэцы ў Парыжы)¹ паэт пазначыў: „Напісаў Аляксандр

---

¹ *Kilka pieśni okolicznościowych*, napisał Aleksander Rypiński, autor *Sierżanta* i *Dwóch objawień*. Profesor matematyki, rysownictwa i języków, w Anglii. Londyn, w odtłoczni Napiszcy, 1857 15 s. Ded. rkp. autora dla Bibl. Pol. w Paryżu. 13420. Нацыянальная бібліятэка Францыі валодае ўсяго адным выданнем Рыпінскага (кніга *Białoruś*, Парыж 1840), гэтаксама як і нашы буйнейшыя бібліятэкі Мінска (але не арыгіналам апошняй, а ў выглядзе ксэракопій).

Радван Рыпінскі, аўтар *Сяржанта і Двух адкрыццяў*. Прафесар матэматыкі, малявання і мовазнаўства”.

Вось чаму Алесь Рыпінскі назаўсёды застанеца ў кагорце пачынальнікаў новай беларускай літаратуры, хоць да апошняга часу так і не прадстаўлены ў гісторыі нашага прыгожага пісьменства асобнай персаналіяй.

*

Аляксандр Радван Рыпінскі нарадзіўся каля 1811 года на Віцебшчыне (як мяркуе даследчык Генадзь Каханоўскі, хутчэй за ўсё ў Бялосцу пад Віцебскам або ў Кукавячыне ці Стайках былога Віцебскага павета).² Бацька Фэлікс служыў мясцовым старастам. Зрэшты, Віцебск таксама можа прэтэндаваць на званне „малой радзімы” Рыпінскага, пра што засведчыў сам аўтар у прысвячэнні да адной з кніг. Род Рыпінскіх (гербу Радван) паходзіў з старадаўняй беларускай шляхты, яе радавод бярэ пачатак з XVI стагоддзя. Род той праслаўлялі асобы палітычныя, рэлігійныя, вайсковыя. З далёкіх прашчураў пісьменніка можна назваць асвечанага казнадзеля-духоўніка – Багдана-Тэафана Рыпінскага (у сярэдневяковых фаліянтах часцяком ужывалася форма *Рыпінскага*) – полацкага праваслаўнага архібіскупа і адначасова ўладыкі віцебскага і мсціслаўскага (памёр у 1588 г.; праўда, калі праз два з паловай стагоддзі, у сакавіку 1843 года, сярод польскіх эмігрантаў будуць збірацца подпісы пад адозвай, скіраванай супраць пераходу Тэафіла Мірскага ў праваслаўе, Алесь далучыць свой абуральны голас як палкі каталік). Адным жа з эпіграфаў да „гістарычнага спеву” „Нашы перамагаюць!” (Лондын, 1857) А.Рыпінскім ужыта лацінская сентэнцыя: „Dum Gallia tremens stabit, Rossiam Turcus deballabit, Polonia existabit!” з аўтарскім тлумачэннем: „Выслоўе, чутae мною яшчэ з вуснаў майго дзядулі, Фларыяна, старосты балдышаўскага”.

Усведамленне, што за тваімі плячыма стаіць кагорта знакамітых продкаў, якая собскім розумам і талентам узвышала і са зброяй у руках адстойвала колісь рубяжы Вялікага Княства Літоўскага, дапамагала пазней бадзягу-эмігранту вытрымліваць, у далечыні ад радзімы, шматлікія жыццёвыя перашкоды і не пахіснуцца верай у свой народ.

² Г. А. Каханоўскі, *Беларуская фалькларыстыка 30–40-х гадоў XIX ст.* (Я. Баршчэўскі, І. Храпавіцкі, А. Рыпінскі, Р. Зянькевіч, Л. Юцэвіч), [в:] Г. А. Каханоўскі, Л. А. Малаш, К. А. Цвірка, *Беларуская фалькларыстыка: Эпоха феадалізму*, Мінск 1989, s. 154.

Творчыя схільнасці дапытлівага Алесь выявіліся ўжо пад час навучання ў Віцебскай гімназіі, дзе юнак захапіўся фальклорам. На тытульным аркушы рукапіснага зборніка школьнага сябра Гайкі з Пнёва ён пакінуў вершаваны запіс. Наогул, гадаванцы тамтэйшай гімназіі вылучаліся краязнаўчымі зацікаўленнямі, „абнародваючы” ў рукапісным часопісу запісы народных свят, абрадаў, прымхаў, забабонаў. Падчас вучобы гімназісту з Кукавячына пашчасціла бачыць асоб знакамітых – школьнага інспектара Яна Ходзьку, сакратаром у якога служыў легендарны філамаат Тамаш Зан. Пад уплывам слыннага паэта, сябра Адама Міцкевіча, юнак Рыпінскі складаў першыя трапяткія трыялеты.

Паспяхова скончыўшы Віцебскую гімназію, Алесь у 1829–1830 гг. вучыцца ў недалёкай вайсковай афіцэрскай „акадэміі” – Дынабургскай школе падхарунжых. „Дынабург я ведаю як Парыж”³ – прызнаецца пазней, ужо на эміграцыі ў Францыі, юнак, які не захацеў стаць кадравым вайскоўцам. Там, у Дынабургу, лёс сутыкнуў будучага вайскоўца з асобай неардынарнай – Вільгельмам Кюхельбекерам, слынным паэтам-дзекабрыстам. Зняволены царскай уладай у Дынабургскай крэпасці, мury якой у 1794 годзе паспыталі карцечы мяцежнага паўстанца і кампазітара Міхала Казіміра Агінскага, Вільгель Карлавіч (Дынабург для вязня стаў сумнавядомым Шлісельбургам) у час адведак яго будучымі афіцэрамі, калегамі Рыпінскага па школе прапаршчыкаў А. Пангоўскім і Т. Скрыдлеўскім, расказваў юнакам пра святых новапакутнікаў Расіі – ахвярных паплечнікаў-дзекабрыстаў. Несумненна, гэтыя лічаныя сустрэчы, вартыя ўніверсітэцкіх семестраў, паўплывалі на станаўленне светапогляду будучага літаратара.⁴ Падчас турэмных спатканняў (рэжым іх у XIX стагоддзі дзіўным чынам розніцца ад „раскладу” сучасных месцаў зняволення) бязвусыя падафіцэры дапамагалі Кюхельбекеру перапісваць ягоныя літаратурныя творы (у прыватнасці, трагедыю *Шуйскія*; сёння загубленую, нашчадкам, на жаль, невядомую), прыносілі з сабою тагачасныя літаратурныя выданні. Шукаць жа ў сёвой мінуўшчыне або дзесь у заморскім краі духоўныя ідэалы, рамантычныя вобразы

³ Біблітэка Чартарыйскіх (Кракаў). Сігнатура 5550. Арк. 1573.

⁴ Меркаванне, што „Рыпінскі сядзеў у Дынабургскай крэпасці” разам з В.Кюхельбекерам, пашыранае сярод некаторых айчынных літаратуразнаўцаў, у даследаванняў апошніх гучыць анекдатычна (М. А. Лазарук, *Беларуская літаратура ў сярэдзіне XIX ст.* [в:] *Гісторыя беларускай літаратуры. XIX – пачатак XX ст.*, Мінск 1981, с. 36).

барацьбітоў, паслядоўнікаў Тытана ці Праметэя самім падлеткам-літвінам не было ніякай патрэбы. Вось ён, перад вачыма!

Аднак уплыў, можна смела сцвярджаць, адбываўся не аднабакова, а ўзаемна. Калі неўзабаве ў сваім дзённіку Вільгельм Кюхельбекер згадае імя беларускага першадрукара з Полацка (*Францыск Скарына пераклаў у пачатку 16 стагоддзя ўсю Біблію на беларускі дыялект з Вульгаты*) – думаецца, запіс той ад 1 лістапада 1832 года. узнік у пісьменніка не толькі пад уплывам артыкула К.Калайдовіча *Іаанн Фёдараў, першы маскоўскі друкар* („Вестник Европы, 1813”). Размовы пра літаратуру і культуру азёрнай Віцебшчыны, куды ўваходзіць і старажытная Полацкая зямля, вяліся ў цытадэлі Дынабургскай крэпасці паміж юнакамі і вязнем-дзекабрыстам не раз. Вільгельм, бясспрэчна, апавядаў і пра сустрэчу ў Веймары з аўтарам *Фаўста* ў лістападзе 1820 года, і пра свае публічныя выступленні ў Парыжы, калі яго, маладога настаўніка пецябургскай гімназіі, запрасіў у далёкае турнэ знатны саноўнік Аляксандр Львовіч Нарышкін. Гафмейстар наняў адукаванага маладзёна ў якасці асабістага сакратара, паколькі Кюхельбекер выдатна ведаў замежныя мовы. Там, у Парыжы, Вільгельм быццам выйшаў з ценю мецэната і сам прачытаў лекцыю (на французскай мове) пра сучасны палітычны і літаратурны стан у Расіі. Згодна даносу сакрэтнага агента (захаваўся ў асабістых паперах цара Аляксандра I), першую публічную прамову гадаванец Царскасельскага ліцэя пачаў словамі: „Негледзячы на дэспатызм і ўвесь уціск жорсткага ўрада, геній народа развіваецца; усе намаганні задушыць яго застануцца марнымі”. Ён з жартам мог прыгадаць як напрыканцы выступу, разгарачаны прамовай, зрабіў некалькі неасцярожных рухаў, змахнуў потырч з катэдры свечку, шклянку з вадой і сам паляцеў тарчма. Падняўшыся, пачуў як адзін стары якабінец паўстрымліваў яго словамі: „Паберажы сябе, юначка! Вы патрэбныя сваёй радзіме!”.

Памяць пра выдатнага прадстаўніка расійскай дэмакратычнай думкі Рыпінскі захавае да скону. Пазней, калі ён ужо сам апынецца ў эміграцыі, у тлумачэннях да першай собскай кнігі *Беларусь* Алесь з захапленнем і ўдзячнасцю прыгадае: „Моцнае і загартаванае сэрца, трэба думаць, білася ў ягоных грудзях, калі вусны, гэты непасрэдны выразнік нашых пачуццяў, ніколі ні перад кім не вымавілі слова скаргі на такую суворую долю”.

Таму калі ў лістападзе 1830 года ў Варшаўскім Княстве пачалося паўстанне, полымя якога неўзабаве перакацілася і на беларускія землі, дваццацігадовы афіцэр Рыпінскі прыняў у ім ўдзел. І не на баку царскага войска, у якім служыў і загады якога, скіраваныя на здушэнне

вызвольнага руху, павінен быў выконваць, а папоўніў шэрагі паўстанцаў. У прэзе змагання за свабоду роднай зямлі Алесь выявіўся неадзінокім: толькі ў Дзісенскім, Свянцянскім, Вілейскім і Ашмянскім паветах паўстала каля 10 тысяч змагароў.

Напачатку аптымістычнае, як кожнае паўстанне, няроўнае змаганне пікамі ды косамі супраць узброенага гарматамі і паряхавымі карабінамі рэгулярнага войска хутка згасла. Паўплывалі тут не толькі адмыслова вышкаленыя гвардзейскія палкі і адборныя кавалерыйскія эскадроны, што ўтрымліваліся ваяўнічай імперыяй на вялізных абшарах, але і мясцовы люд, які не падтрымаў шляхецка-дэмакратычны рух за сацыяльнае і нацыянальнае адраджэнне зямлі, паглынутай Расійскай дзяржавай у выніку трох грабежных падзелаў канца XVIII стагоддзя. Таму калі Лістападаўскае паўстанне дагарала, Рыпінскі, каб не апынуцца ў сібірскіх капальнях, у складзе арміі генерала Гелгуда перайшоў прускую мяжу і падаўся ў далёкую эміграцыю.

Спачатку Алесь накіраваўся ў Францыю і апынуўся ў Авіньёне, а пазней надоўга затрымаўся ў Парыжы, дзе цесна пасябраваў з вялікім земляком, таксама эмігрантам-выгнаннікам, Адамам Міцкевічам, іншымі слыннымі сучаснікамі, прадстаўнікамі грамадска-культурнага жыцця і літаратуры Ю. Нямцэвічам, С. Канарскім, А. Плятарам, І. Лелевелем.

Публікацыя А. Рыпінскага дапаўстанскага перыяду ў друку не выяўлена. Хаця, бяспрэчна, гадаванец Віцебскай гімназіі рос цікавым, дапытлівым. Заняткі літаратурай былі распачаты ім дзесь у 17-гадовым узросце, пра што ўскосна сведчыць адна з пазнейшых публікацый перакладных балад А.Пушкіна з паметай: *3 расійскай. Аляксандра Пушкіна. Над возерам у Дубровах. Кукавячын. 1827 н. Над Дзвіной*. Трэба разумець, баладу Пушкіна пераклаў на польскую мову сам Рыпінскі. Таму ёсць падставы сцвярджаць: уласныя літаратурныя ўзоры Алесь займеў да пачатку Лістападаўскага паўстання. (Вяршыны ў творчым здабытку Рыпінскага пазычаны зборнік *Паэзія* распачне верш *Магутная ўлада гукаў* з подпісам „Віцебск, 1827 год, у школе”). Паказальна, што ўжо 20-гадовым юнаком, будучы паўстанцам інсургент Рыпінскі ў адной з сутычак з непрыяцелем у красавіку 1831 года пасеяў ранец з фальклорнымі запісамі. Пра незваротную страту ён потым неаднойчы шкадаваў, прызнаючыся, што згуба моцна ўскладніла яму падрыхтоўку першай кнігі *Беларусь*.

Аднак перш чым апрацоўваць уласна фальклорна-літаратурна-этнаграфічныя матэрыялы для даследавання *Беларусь*, Рыпінскаму давалося актыўна супрацоўнічаць з Таварыствам Земляў Літоўскіх і Рускіх (г.зн. беларуска-украінскіх), рыхтаваць нататкі-мемуары пра Ліста-

падаўскае паўстанне – не толькі свае, але і верных сяброў-паплечнікаў па барацьбе. „Водгалас польскай рэвалюцыі 29 Лістапада 1830 года, перуном праімчаў над агромністай прасторай, што раскінулася між берагамі Віслы і Дзвіны. Рэха, адбіты ад цудоўных муроў Варшавы, пры спрыяльным ветры, хутка прынес вестку над берагі пагранічнага Немана, і Літвін, сквапна схапіўшы яе, радасна пераказваў навіну з вуснаў у вусны. Не прамінуў і тыдзень, як гэтак ж рэха азвалася ў мурах Дынабурга...” – такі пачатак вырваўся ў Рыпінскага з-пад рукі ў адным з мемуарных блакнотаў. Успаміны пісаліся хутка, на гарачую просьбу Літоўскага (чытай таксама: і Беларускага) таварыства, з надзеяй што вось-вось яны будуць апублікаваны. „Не сумняваюся, каб пішучы хутка, я штосьці не прамінуў тут, аднак, спяшаючыся як найхутчэй пераслаць рукапіс на рукі Таварыства, я не меў нават часу перачытаць напісанае” – дапісаў пачынаючы мемуарыст напрыканцы апошняй, 40-й старонкі ўспамінаў, просячы „шаноўных сяброў Таварыства зверыць напісанае з дасланымі папярэдне матэрыяламі на адрас Генрыха Дмахоўскага і Язэпа Страшэвіча“ – актыўных членаў згаданага Таварыства.

Таварыства Літоўскае і Земляў Рускіх узнікла ў Парыжы пасля паразы паўстання і складалася ў асноўным з нашых землякоў, якія апынуліся на чужыне. Наогул, пераважнасць выходцаў з Літвы-Беларусі сярод „польскіх” эміграцыйных асяродкаў зразумелая, паколькі прадстаўнікі ўласна польскіх земляў маглі, па часе, пакрыёма ці адкрыта вярнуцца на сваю гістарычную радзіму – прыкладам, у Львоў або пад Кракаў, што належалі Аўстрыі і Прусіі; беларусаў-літвінаў лёс такой магчымасці пазбавіў.

Літоўскім таварыствам (малавядомым цяпер нават спецыялістам-гісторыкам) кіравалі пераважна нашыя землякі Леанард Ходзька, граф Адам Плятар, Адам Міцкевіч, Іяхім Лелевель. У звароце да суайчыннікаў, прынятым 20 жніўня 1832 г., адзначалася: „Пасля адчайнага змагання..., якім мы заявілі свету пра несмяротнасць Польшчы, ад нас чарговы раз адабралі перамогу, аплочаную ахвярамі і мужнасцю; аднак няма сілы, здольнай нас знішчыць. Наша нацыянальная эміграцыя, гэтак як і само паўстанне, зьяўляецца бесперапынным працягам нашага палітычнага жыцця. Наша эміграцыя прадстаўляе тую каштоўную плынь, што бярэ пачатак ад Барскай канфедэрацыі, якая напрацягу шэсцьдзесят чатырох гадоў перажыла розныя перыяды, шторааз набіраючы сілы, і яна павінна стаць гарантам адраджэння нашай дарагой Бацькаўшчыны; таму гэтую лучнасць нельга разрываць. Тлеючую іскру нашага жыцця не кожны паасобку бадзяга, але ўсе мы разам павінны шанаваць, усе мы разам

павінны ўзвышаць. Шматлікія Таварыствы, заснаваныя Вамі, пераконваюць, што гэтая праўда пачутая. Учuli яе Літвіны і Русіны, якія разам з намі пакінулі родную краіну. І вось Літвіны з Русінамі заснавалі Літвінска-Русінскае Таварыства, каб прамовіць усяму свету што Русь і Літва падзяляюць лёс Польшчы, што няма Польшчы без Літвы і Русі, што Русь і Літва ёсць Польшча”.

Рэчпaspалітаўскі дэмакратызм, вельмі характэрны для пазнейшых дзесяцігоддзяў у асяродках „краёвых” літаратараў, мацнеў і шырыўся дзякуючы новым эміграцыйным хвалям, адна з якіх прыпала на пачатак 1830-х гадоў. Пры ўсім пачуцці еднасці, жадання зліцца ў супольную магутную краіну каб супрацьстаяць заваёўнікам, новапрыбылыя эмігранцкія сілы выдатна ўяўлялі сваю адметнасць і не жадалі згубіць яе нават у далёкай Францыі. Вельмі паказальны момант: адзін з сшыткаў успамінаў А.Рыпінскага падпісаны „Аляксандр Рыпінскі, беларус” (Avignon. dnia 1-go sierpnia 1832 r. Alexander Rypiniski, Białorusin). Успаміны датуюцца 1832 годам – факт беспрэцэдэнты ў гісторыі самаакрэслення нацыянальнасці прадстаўніком нашага народа ў першай палове XIX стагоддзя. Да *Дудкі беларускай* Францішка Багушэвіча заставалася больш паўвека. І зборнік Вінцэнта Дуніна Марцінкевіча *Дудар Беларускі* з’явіўся значна пазней (у 1857 г.). Праўда, 7 сшыткаў ўспамінаў пра Лістападаўскае паўстанне 1830–1831 гадоў на Беларусі (пераважна Вілейскі, Дзісенскі, Браслаўскі паветы), аўтографы якіх аўтару гэтых радкоў пашчасціла гартаць у Парыжы – не ўсе аўтарства Рыпінскага, а ягоных сяброў па зброі, аднак апрацаваныя Рыпінскім.⁵

Апроч мемуарыстыкі, Алесь чым мог дапамагаў іншым аўтарам, што апынуліся з ім на далёкай чужыне і спрабавалі пражыць з пісьменніцкага заробку (як жа ўдзячныя Рыпінскаму пазнейшыя даследчыкі ягонага жыццёвага шляху за выразны, чытэльны почырк!). „Шырэйшае апісанне Дынабурга маёр знойдзе ў каментары на французскай мове да кнігі, выдадзенай Страшэвічам пад назвай „Эмілія Плятэр”. Заўвага тая мая ўласная, ласкава пададзеная мною пану Страшэвічу, а сам невялікі твор напісаны быў нябожчыкам А.Пяткевічам, што засіліўся”, – растлумачыць былы дынабургскі афіцэр невядомому нам сёння маёру. І дадасць не без гонару ўжо прыведзенае вышэй: „Дынабург я ведаю як Парыж”.

---

⁵ Пазней яны часткова былі выдадзены Ф.Вратноўскім (*Zbiór pamiętnikow o powstaniu w r. 1831, wydany przez Felixa Wrotnowskiego, Paryż 1835*), аднак прозвішча Рыпінскага ў змесце зборніка зусім адсутнічае.

„Як Парыж” А. Рыпінскі ведаў не толькі мясцовасць над Дзвіною, але і іншыя ваколiцы, вёскі і мястэчкі Віцебшчыны. „Гэта ўсё я ведаю як уласную кішэнь” – так з поўным правам ён мог сказаць пра ўсю Беларусь. 21 лістапада 1839 году, у 9-ю гадавіну паўстання, у далёкім Парыжы на пасяджэнні Польскага літаратурнага таварыства Алесь Рыпінскі чытае даклад-рэферат пра беларускія народныя песні, які пазней выдаў асобна, дапоўніўшы гісторыка-літаратурнымі і этнаграфічнымі звесткамі, апісаньнямі і характарыстыкамі народных абрадаў, выслоўяў, музычнай культуры (пераважна Віцебшчыны): „Беларусь. Колькі слоў пра паэзію гэтага простага народа той нашай польскай правінцыі; пра яго музыку, спевы, танцы...”⁶

Ва ўступе, вельмі асабістым і эмацыянальным, адзначалася роля найпершых рамантыкаў – аўтара *Літоўскіх балад* і непараўнальнай *Гражыны* Адама Міцкевіча, а таксама Язэпа Багдана Залескага з ягонымі „Валынскімі русалкамі” ды „Украінскімі думамі”, што праклалі шлях новаму рамантычнаму гасцінцу ў літаратуры, па якім уся моладзь – рушыла навыперадкі да нацыянальных скрабаў уласнага пісьменства”.

Невялікая манаграфія адкрывалася раздзелам „Спевы”. Кампазіцыю кнігі ў нейкім сэнсе падказаў Адам Міцкевіч – вялікі прыхільнік роднай песні. У выканаўчай манеры сялянскай дзяўчыны А. Рыпінскі адзначае шмат замілавання і пачуцця, бо яна „захапляла думку нават самой сваёй прастатой”. Наогул выканаўчае майстэрства і непасрэднасць дало Рыпінскаму падставу назваць абрадныя спевы „нашымі жывымі народнымі операмі”.

Самастойны, хоць і невялікі раздзел аўтар адвёў так званым „Гістарычным песням”, зазначаючы са шкадаваннем, што гэты жанр вельмі распаўсюджаны не толькі на Беларусі, але яшчэ больш у суседняй Украіне, аднак іх мала на родным Падзвінні, і таму згадаць па памяці багата ўзораў не можа.

Да й у Слушку на рыначку,
Да піў Байда гарэлачку;
Турэцкі цар няяжджае
Маладога Байду намаўляе...

⁶ Aleksander Rypiński, *Białoruś. Kilka słów o poezji tego prostego ludu tej naszej polskiej prowincji; o jego muzyce, śpiewach, tańcach etc. Czytano na posiedzeniu towarzystwa literackiego polskiego w Paryżu r. 1839, m-ca listopada 21 dnia, Paryż 1840.*

Як бачым, геаграфія распаўджвання падобных твораў сапраўды шырокая (дзе той Слуцк, а дзе Дзвіна). Вывучэнне, даследаванне іх, на думку аўтара, спрыяла б спасціжэнню гісторыі роднай зямлі, яе мінулага

Выгадаваны па сутнасці ў антыімперскай, антыпрыгонніцкай атмасферы, А. Рыпінскі адным з першых айчынных фалькларыстаў прапагандаваў мелодыі чалавека працы, прызнаючыся, што яму асабіста „дарагія песні рабочыя, якія чуваць і ўдзень, і вечарам, і ноччу”. Нават сярод жартоўных прыпевак аўтар звяртае ўвагу чытача на смелую сатыру. Смелую, бо скіраваную, на думку даследчыка, супраць самога цара Мікалая Палкіна:

Чалавеча Мікалаю!

Гдзе ж я тэбе поховаю?!

Поховаю на могiлі:

Што б по тобэ волкі вылі!!!

Пры гэтым праводзіцца паралель паміж ананімнай беларускай народнай песняй і пушкінскімі радкамі: „Лишь только на престол – тотчас накурлесил // Сто двадцать в кандалы – и пятерых повесил”. Рыпінскі ўпэўнена сцвярджае: „Нават самі рускія яго цярпець не могуць”.

Кніга *Беларусь* задумвалася і паўставала як нізка лекцый пра невядомы ў Еўропе далёкі родны край. Яны былі агучаны ў славурым Калэж дэ Франс, паколькі першая частка будучай кнігі „якраз і пісалася ў форме лекцыі, якая адрасавалася адпаведнай катэгорыі слухачоў”. За аснову аўтар узяў прыгожае пісьменства, культуру ў шырокім паняцці, імкнучыся паказаць перад асвечаным чытачом агромністы пласт народнай культуры. Галоўная ідэя выдання чыталася між радкоў: толькі з гэтага пласта, толькі з такога грунта магчыма адраджэнне Бацькаўшчыны. Спачатку культурнае. Потым – палітычнае.

Адраджэнне роднага краю бачылася Алесю ў непарыўнай еднасці з Польшчай. Падобныя настроі шырока кружлялі ў асяродку тагачаснай эміграцыі. Прыкладам можна працытаваць радкі з *Польскага катэхізіса*, на якім трымалася не адна хваля польскіх эмігрантаў XIX стагоддзя: „Польшча зараз зьяўляецца пераважна краінай для гандлю і цывілізацыі. Была пара ўладарства Польшчы сілаю яе неперамажнай і слаўнай зброі, аднак шляхі Божыя неспаведныя і цяпер ёй належыць уладарыць над тымі краінамі сілаю розуцы, асветы і гандлем. Зірніце на Англію: гэта нацыя выключна гандлёвая, мацнейшая ў свеце і ўладарніца ўсяго свету. Англія на моры – Польшча на сушы. У Англіі калоніі – усё яе багацце, але яны аддаленыя, у той час як у Польшчы ёсць свая Індыя: Украіна і Літва;

калоніі гэтыя складаюць з Польшчай адно цэлае і, пры розуме і веданні справы, ніколі ў матэрыяльных адносінах не будуць ад яе адарваны”.

Таму не дзіўна, што працу сваю Рыпінскі прысвячаў „першаму з беларускіх сялян, які спачатку навучыцца чытаць, а потым гаварыць і думаць па-польску”. Аўтар фальклорна-этнаграфічнага даследавання не ўяўляў, што праз нейкія два дзесяцігоддзі „простаму люду той нашай польскай правінцы” (словы з падзагаловак кнігі) будуць прысвячацца пазытчныя зборнікі, навуковыя даследаванні вучоных, музычныя творы кампазітараў. Погляды на Беларусь як на правінцыю Польшчы (першапачатковыя) сведчылі пра абмежаванасць дэмакратычных перакананняў Рыпінскага.

Але не толькі ў Парыжы 1840 год абазваўся пра Беларусь. У самой сталіцы расейскага царызма, у Пецярбургу, Рамуальд Падбярэскі пачынае выдаваць часопіс „Rocznik Literacki” („Літаратурны штогоднік”, 1840–1847), дзе змяшчае матэрыялы пра Беларусь, у тым ліку і ўласныя, рэдактарскія. А найбольш, чым вызначыўся Пецярбург для славянства – над Нявою пабачыў сьвет несмяротны *Кабзар* Тараса Шаўчэнкі. Зазначу, што акурат у тыя гады ў суседнім славянскім краі, звыкла называным Маларасіяй, пачала пашырацца іншая геаграфічная назва – Украіна, чаму найперш спрыяла творчасць вялікага Шаўчэнкі. Услед за ім М. Куліш уводзіць гэты тэрмін у сваю знакаміту *Граматыку*. Аналізуючы „хахламанію” як толькі не абзывалі украінцаў: „канаводы”, „безумцы”, паколькі тыя хочуць „разбурыць бласлаўлены парадак рэчаў”. „Дзеля таго, што хахламанія зьяўляецца маральнай хваробай і вырастае ад недахопу хрысьціянскіх прынцыпаў, лепш за ўсё было б гэтых хворых лячыць царкоўнай пакутай. ...Разаслаць бы іх усіх на Салаўкі, Валаам, на Белавозера пад нагляд богамудрых старцаў на некалькі год – тады б яны напэўна б прышлі да розуму і з іх часам маглі б выйсці прыстойныя грамадзяне, верныя праваслаўю і «всероссийскому отечеству» – даводзілі прававерныя адэпты ад літаратуры”.

Кніга Рыпінскага стваралася ў цяжкой атмасферы здушэння Лістападаўскага паўстання. Належала мець ў сэрцы вялікую любоў да родных каранёў, каб верыць у іх непераможную, жыццядайную моц. У тое, што эпоха Мікалая Палкіна, усяго расійскага царавання мінецца, а з ёю прыйдзе і вызваленне. Аднак вось які парадокс: ці не зьяўленне кнігі Алеся Рыпінскага *Беларусь* справакавала шырокавядомы царскі ўказ пра забарону ўжыванне самога наймення краіны!! Вельмі ж блізка тут усё сышлося: выхад у Парыжы этнаграфічнай кніжыцы і царская забарона ў Санкт-Пецярбургу 21 ліпеня таго ж 1840 года. Забарона ўжываць назвы

„Беларусь” і „Літва” выконвалася згодна Указа Сената, калі папярэдні праект, дзе згадваліся „губернии Белорусские и Литовские под сими наименованиями” самадзержац перакрэсліў і загадаў перапісаць указ „с поименованием губерний, каждой отдельно Витебскою, Могилевскою, Виленскою и Гродненскою”. Прычым не паленаваўся загадна-уладарна надпісаць: „Правила сего держаться и впредь, никогда иначе не прописывая, как поименно губернии”.

Таму ў самым цэнтры Еўропы, у адным са знакамітых яе сталіц людзі маглі даведацца пра нашу радзіму больш, чым тыя, хто заставаўся жыць на берагах Дняпра і Нёмана пад ярмом. Тамсама ў Парыжы у College de France Адам Міцкевіч пачынае чытаць курс лекцый (1840–1844) пра славянскія літаратуры, дзе непаўторна і дакладна ўзважыць моц і хараство роднага слова, змалку чутага над Нёманам. Што ж, на чужыне родная гаворка як божая пацёрка; наталаяе, акрыляе.

Насуکور тыранскім пастановам дзве зоркі ўзышлі над Беларуссю ў лета Божае: выйсце ў свет кнігі Рыпінскага *Беларусь* і нараджэнне ў фальварку Свіраны на Віленшчыне будучага класіка нашай літаратуры Францішка Багушэвіча. Беларуская зямліца спакваля, патаемна аднаўлялася (ці як кажуць па-вучонаму, рэгенаравалася), напаўнялася жыццядайнымі крыніцамі. Услед за Рыпінскім, адзін з кіраўнікоў Парыжскага таварыства Літоўскага і Земляў Рускіх, Іаяхім Лелевель выдрукуе ў Пазнані першы Літоўскі Статут на мове арыгінала (1841 г.).

Так спавольна, непахапліва, цішком, далёка ад Бацькаўшчыны, практычна пачыналася яе Адраджэнне.

У 1846 годзе нястомны эмігрант пераехаў у Лондан, дзе заснаваў вольную эмігранцкую друкарню, выдаючы пераважна свае паэтычныя творы на польскай мове з уласнаручнымі аўтарскімі ілюстрацыямі (*Прарок* 1851, *Паэзія* 1853, *Сяржант-філосаф* 1854; апошняя паэма ўважалася аўтарам за значнае паэтычнае дасягненне: прынамсі, на пазнейшых вершаваных выданнях, прозвішча сваё Рыпінскі рэкламаваў як аўтар менавіта *Сяржанта-філосафа*⁷).

Замежныя даследчыкі біяграфіі Рыпінскага дамінуючым матывам пераезду пісьменніка з Францыі менавіта ў туманны Альбіён называюць зачараванасць Алеся перакладамі Адама Міцкевіча твораў Байрана на польскую мову: захоплены ім, пачынаючы літаратар таксама вырашыў

---

⁷ *Dwoje objawień. poemat dziejowy, epizod z ostatniej wojny sprzymierzonych państw zachodnich przeciw Rosji*, napisał Aleksander Radwan Rypiński, autor *Sierżanta*. Londyn, druk. Napiszcy 1857.

дасканала авалодаць мовай ангельскай, каб перакладаць аўтара *Чальд-Гарольда*. Аднак у Англіі Рыпінскі найбольш перакладае на англійскую мову собскую паэзію, томікі якой неаднаразова выходзілі на берагах Тэмзы з сярэдзіны 1850-х гадоў.

Сярод шматлікіх выданняў, што пабачылі свет у эміграцыі, для айчынай літаратуры адно з іх ўспрымаецца своеасабліва. Гутатарка пойдзе пра рамантычную баладу *Нячысік*, напісаную Рыпінскім у 1853 годзе па-беларуску. Яна – адна з першых у беларускай літаратуры, створаная да зьяўлення класікаў Вінцэнта Дунін-Марцінкевіча і Францішка Багушэвіча. У аснову твора пакладзены фальклорныя ўзоры – няхітры сюжэт пра „ілгуна Мікіту”.

Таму ўжо сто лет будзе –
Старыя помняць людзе,
Скажа вам і Апанас:
Жыў-быў Мікіта ў нас,
На самым канцы сяла –
Там яго хата была.

На думку маладога крытыка нашаніўскай пары Сяргея Палуяна балада *Нячысік* у адносінах да Рыпінскага „паказвае крок уперад, бо перш за ўсё польскай мовай напісана адна толькі прадмова, а тэкст жа ўсёй балады беларускі, другое – мова беларуская ў ёй даволі чыстая і прыгожая. Думаецца, што з гэтых прычын яна мела вялікі попыт, бо змест яе вельмі прымітыўны і наіўны”. Наогул, у творчасці Рыпінскага пераважала маральна-этычная праблематыка, яго паэзіі характэрна дыдактычная накіраванасць, апісальна-апавядальны стыль. Мараль балады найвыразней гучала ў заключных радках *Нячысіка*:

Нішто ўжо ім не грэх,
Бог і цэркаў пайшлі ў смех!!!

Менавіта да А.Рыпінскага стасуецца слушнае меркаванне што цяжар беларускага працаўніка мусілі ўзяць на сябе тыя, хто б сваёй творчасцю ў іншай літаратуры і культуры, пэўна, не пакінуў бы і следу. Аднак пры спробе апублікаваць нават такі бяскрыўдны твор на радзіме, аўтара чакала балючае расчараванне: 3 лістапада 1853 г. Рыпінскі звярнуўся ў Санкт-Пецярбургскі цэнзурны камітэт з прапановай „перадрукаваць беларускую баладу ў любой друкарні Расійскай імперыі”. Згодна ж дакладу, пададзенаму ў снежні таго ж 1853 года прафесарам Ізмаілам Сразнеўскім, „кніга гэтая не можа быць ухвалена да друку расійскай цэнзурай”.

Праз год, у 1854 года земляк-наваградзец адвакат Ігнат Яцкоўскі, сумесна з якім Алесь заснаваў вольную друкарню, ці не беручы прыклад з

кампаньёна, які, грунтоуючыся на жыццёвых успамінах, напісаў і апублікаваў у Парыжы кнігу *Беларусь*, паспрабаваў стварыць свае аўтабіяграфічныя мемуары *Аповесць з майго часу* (Лондан 1854), дзе прыведзены першы (і адзіны!) прыжыццёвы водгук пра творчасць легендарнага паэта з Крашына Паўлюка Багрыма. Кніга Яцкоўскага стала каштоўным сведчаннем літаратурна-культурнага жыцця-быцця Літвы сярэдзіны XIX стагоддзя. Сімвалічна, што і да яе меў непасрэднае дачыненне наш герой Алесь Рыпінскі. Таму сцверджанне „Александр Рыпінскі выдаў у эміграцыі некалькі кніг“⁸ недакладнае. На самай справе, іх выйшла больш дзесятка (пераважна ў Лондане). Адмысловае даследванне кнігавыдавецкай дзейнасці дало б падставу казаць што іх з’явілася некалькі дзесяткаў. У адной толькі Польскай бібліятэцы ў Парыжы захоўваецца каля 20 кніжак Рыпінскага, выдадзеных ім ва ўласнай друкарні ў Лондане (пераважна 1850-ыя гады).

На эміграцыі Рыпінскі ўвесь час надчэкваў амністыі (бо ведама: чужая старана тугою арана, слёзкамі засявана). Яны аб’яўляліся перыядычна, але лакальна. Прыкладам, ужо напачатку 1840-х годов „в ознаменованіе бракосочетанія яго імператорскаго высочества государя наследника цесаревича“ бацька-імператар дараваў ураджэнцам Мінскай губерні „прикосновенность к делам эмисаров“.

Роўна праз дзесяць гадоў ад пачатку „лонданскай эміграцыі“, 24 траўня 1856 года, у Расійскай імперыі была абвешчана шырокая амністыя колішнім „злачынцам“ – удзельнікам паўстання 1830–1831 гадоў на землях Беларусі–Літвы. Але толькі ў 1859 годзе Алесь вярнуўся на Радзіму, у дом свайго брата Віктара Рыпінскага, што валодаў маёнткам Кукавячын Віцебскага павета. Прышоў паміраць на сваю лаўку, бо дома смялей.

Тут распачаўся новы этап творчасці літаратара. Як з сумам прызнаваўся экс-паўстанец, „мая нястройная ліра вышчарбленая то вайною, то выгнанніцкімі прыгодамі і доўгім бадзяннем па свеце“, таму „голос мой цяпер падобны да выцця“. Замест арыгінальнай творчасці пісьменнік апошняю творчую энэргію скіраваў на збіральніцтва ўзораў беларускага мастацкага слова. Гэтым разам – не толькі фальклорнага, як рабіў у пару маладосці.

Ты ж сам, суседзька, захацеў,
Штоб я і табе запеў;
Ну, я табе і пяю –

---

⁸ Г. В. Кісялёў, *Ад Чачота да Багушэвіча: Праблемы крыніцазнаўства і атрыбуцыі беларускай літаратуры XIX ст.*, Мінск 1993, с. 292–293.

Прымі песеньку маю!
Можа, гэта не песнь? Каша!?
Ды ўсё ж такі свая – наша!!!

занатуе ў *Альбоме* Арцёма Вярыгі-Дарэўскага зямляк Рыпінскі. Замест аўтарскага подпісу пакіне паметку: „Кукавячын, 1860”.

Пасля вяртання на Бацькаўшчыну Рыпінскі стаў заўзята запісваць усе вядомыя літаратурныя творы, што бытавалі ў шляхецкім і сялянскім асяроддзях. На „малой радзіме” 50-гадовы пілігрым паспеў сабраць мастацкія ўзоры аўчыннага прыгожага пісьменства, без якіх гісторыя беларускай літаратуры XIX стагоддзя выглядала б бядней. Ягонья ацалелыя ў копіях *рукапісы* па праву параўноўваюць з слынным *Хрэстаматыйяй* Браніслава Эпімах-Шыпілы.

Зайзросная жыццялюбасць, энэргічнасць, ясны розум і працаздольнасць вызначалі характар пісьменніка да самых апошніх дзён.

*

На Віцебшчыне, дажыўшы амаль 90 гадовага веку, Алесь Рыпінскі памёр (блізу 1900 г.). Адышоў усімі забыты і закінуты. Адзінокі, заручыўся з Богам, не спраўдзіўшы, здавалася, людскую прымаўку: як пажывеш, так праслывеш.

Зрэшты, за ягоным векам (і пазней) на Бацькаўшчыне шмат чаго не спраўдзілася.